

Mieczysław Kowalski *

ZRÓŻNICOWANIE AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ MIESZKAŃCÓW WSI

1. Cele i przedmiot badań, materiały, problemy i hipotezy

Aktywność społeczna mieszkańców wsi stanowiła fragment znacznie szerszych przedmiotowo badań, przeprowadzonych w 1977 r. na terenie 9 gmin w różnych regionach Polski¹. Dotyczyły one uczestnictwa w szeroko pojętym środowisku lokalnym oraz postaw i preferencji wobec tego środowiska, w związku z podjętą przez urbanistów i architektów próbą kształtowania wzorcowych gminnych ośrodków mieszkalno-usługowych². Wyjściową przesłanką badań było

* Dr, adiunkt w Zakładzie Socjologii Wsi i Miasta Instytutu Socjologii UŁ.

¹ Były to następujące gminy: Krokowa - woj. gdańskie, Miłkowo - woj. olsztyńskie, Nowe Miasteczko - woj. zielonogórskie, Pępowo - woj. leszczyńskie, Opinogóra - woj. ciechanowskie, Władawa - woj. sieradzkie, Sulmierzyce - woj. piotrkowskie, Wodzisław - woj. kieleckie, Skierbieszów - woj. zamojskie. Reprezentują one różne typy według wielu kryteriów, ale ich dobór został dokonany bez udziału socjologów, w uzgodnieniach pomiędzy zlecającą tematu a władzami administracyjnymi.

² Badania zrealizowano w ramach programu rządowego PR-5 dotyczącego rozwoju budownictwa mieszkaniowego. Bezpośrednim zlecającym był Instytut Kształtowania Środowiska w Warszawie, koordynujący prace architektoniczno-planistyczne i socjologiczne. Zakład Socjologii Wsi i Miasta UŁ opracował merytoryczną i metodologiczną koncepcję i narzędzia badań socjologicznych. W zbieraniu i opracowaniu materiałów uczestniczyli ponadto: Katedra Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich AR w Krakowie, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie i Zakład Planowania Przestrzennego i Urbanistyki Oddziału IKŚ we Wrocławiu.

przekonanie o niezbędności współuczestniczenia socjologii w planowanym kształtowaniu wiejskiego środowiska mieszkalnego w ramach gmin. Badania socjologiczne miały zidentyfikować społeczne i kulturowe przesłanki właściwych decyzji inwestycyjnych - programowych, przestrzennych i architektonicznych - oraz lokalne warunki realizacji programów rozwojowych, w tym szanse aktywizacji gminnych instytucji i społeczności.

Głównym przedmiotem badań było lokalne (gminne) środowisko materialno-przestrzenne, ze szczególnym uwzględnieniem ośrodka gminnego. Przyjęto jednak założenie, że różne sfery środowiska człowieka przenikają się wzajemnie i warunkują, muszą być więc ujmowane łącznie³. Badaniami objęto zatem środowisko społeczne, rozumiane jako zróżnicowanie strukturalne zbiorowości oraz główne typy stosunków społecznych i uczestnictwa społecznego, środowisko kulturowe, czyli kulturalną aktywność ludzi i jej ramy materialno-organizacyjne, wreszcie środowisko materialne, czyli przede wszystkim układ mieszkaniowo-usługowy z jego aspektami funkcjonalnymi, przestrzennymi i architektonicznymi⁴. Tak pojęte środowisko lokalne było przedmiotem badań z dwóch punktów widzenia: obiektywnej charakterystyki jego struktury i funkcjonowania oraz uczestnictwa społeczności, a także odzwierciedlenia w świadomości społecznej ujmowanego w kategoriach postaw i preferencji. Jako wiedzącą przyjęto przy tym tzw. strukturalną koncepcję postawy, w myśl której jej składnikiem konstytutywnym jest komponent oceniająco-afektywny, a ponadto zazwyczaj towarzyszą mu komponenty poznawczy i behawioralny⁵. Aktywność społeczna mieszkańców w ramach środowiska lokalnego może być ujmowana właśnie

³ Opracowując koncepcję środowiska mieszkalnego wykorzystano zwłaszcza następujące prace: T. S z c z u r k i e w i c z, *Rasa, środowisko, rodzina*, Warszawa 1938; J. S z c z e p a Ń e k i, *O pojęciu środowiska*, "Przegląd Socjologiczny" 1946, t. 8; P. R y b i c k i, *Problematyka środowiska miejskiego*, Ibidem, 1960, t. 14/1; J. Z i ó ł k o w s k i, *Środowisko mieszkalne człowieka a cywilizacja*, "Kultura i Społeczeństwo" 1963, nr 1; K. Z. S o w a, *Środowisko społeczne mieszkańca wielkiego miasta*, "Studia Socjologiczne" 1971, nr 1.

⁴ Odmienne koncepcje strukturalizacji środowiska mieszkalnego zawarta jest w pracy: J. T u r o w s k i, *Środowisko mieszkalne w świadomości ludności miejskiej*, Wrocław 1979.

⁵ Strukturalne pojęcie postawy rozwija zwłaszcza S. N o w a k, por. np. *Teorie postaw*, Warszawa 1973.

jako behawioralny aspekt postaw wobec tego środowiska, o ile zachowania traktuje się jako wskaźniki pewnych stanów świadomości, którymi przecież są postawy⁶.

Przez aktywność społeczną rozumie się zwykle czynne i dobrowolne uczestnictwo jednostek w działaniach na rzecz potrzeb określonej zbiorowości z wykluczeniem osobistych bezpośrednich korzyści⁷. W naszym przypadku chodzi o tzw. społeczną aktywność lokalną, której ramy i układ odniesienia stanowią zbiorowości terytorialne - społeczności wioskowe i zbiorowość gminna. Wyłącza się więc aktywność w ramach układów węższych (np. zakład pracy) i szerszych (np. państwo, naród).

Sposób ujęcia aktywności lokalnej wynikał ze wskazanych nadrzędnych celów i założeń badawczych, stwarzających sytuację w pewnych elementach bliskę założeniom zachodnich koncepcji community development. Ideą przewodnią tych koncepcji jest dynamizacja rozwoju społeczności lokalnych przez ich aktywizację w kształtowaniu i realizacji konkretnych miejscowych programów, zadań i celów, nie zaś tworzenie trwałych struktur niemal codziennego uczestnictwa, zwłaszcza sformalizowanych i scentralizowanych w skali globalnej, służących jako narzędzie lokalnej realizacji ogólnie określonych planów i zleceń, kampanii i wskaźników. Drugim, ważnym tutaj i kluczowym w modelu community development, założeniem jest istnienie określonej świadomości społecznej, w postaci przekonań i postaw członków zbiorowości składających się na psychologiczne motywacje i przesłanki oddolnej aktywizacji. Oczywiście model community development w wielu podstawowych założeniach nie odpowiada nie tylko naszej aktualnej powszechnej praktyce aktywności społecznej na wsi, ale także potencjalnym możliwościom jej kształtowania, ze względu na odmienność ustroju społeczno-politycznego, poziomu rozwoju gospodarczego, tradycji historycznej i kulturowej⁸.

⁶ Por. M. M a r o d y, Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy, Warszawa 1976.

⁷ Por. np. W. A d a m s k i, Społecznikowość w modelu kultury industrialnej socjalizmu, "Wies Współczesna" 1968, nr 7; F. W. M l e c z k o, Z badań nad aktywnością zawodową i społeczną chłopów, Wrocław 1964; J. K u l p i ń s k a, Społeczna aktywność pracowników przedsiębiorstwa przemysłowego, Wrocław 1969.

⁸ Por. np. Aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych, red. Z. T. W i e r z b i c k i, Wrocław 1973.

Jednakże w omawianej sytuacji badawczej wystąpiły dwa ważne podobne elementy. Po pierwsze - wybranym gminom zaproponowano konkretne programy rozwojowe (zespół inwestycji), stanowiące nświadamią sobie przez mieszkańców preferencję ich terenu kosztem innych, konsultowane z miejscowymi instytucjami i ludnością, opracowane jednostkowo przez zespoły urbanistów i architektów, dążących do urzeczywistnienia w możliwie krótkim czasie całościowego wzorcowego zagospodarowania przestrzennego, a kierujących się ideą ścisłego nawiązania do miejscowych tradycji kultury materialnej i aktualnych potrzeb mieszkańców⁹. Po drugie - realizacja programów nie była wprowadzona do planów centralnych i mimo częściowo odgórnego finansowania zakładała aktywny udział gminnych instytucji i społeczności, czyli ich aktywizację opartą głównie na przesłankach psychologicznych, na motywacjach i postawach zaangażowania, a nie na strukturach wymuszeń formalno-organizacyjnych¹⁰. Zadanie socjologów polegało więc m. in. na określeniu szans oraz inspirowaniu takiej aktywizacji¹¹. Wbrew usiłowaniom inspiratorów i realizatorów to trwające już 5 lat przedsięwzięcie ma charakter wyłącznie badawczy, a nie realizacyjny zarówno dla socjologów, jak i architektów i władz. Mimo tego nasuwa ono wiele zasadniczych wniosków dotyczących szans i warunków społecznej aktywizacji lokalnej, które podejmiemy w rozważaniach końcowych.

⁹ Zamierzeniem zespołów projektujących, skupionych wokół Instytutu Kształtowania Środowiska, było zerwanie z tzw. typowymi projektami obiektów dla wsi oraz rzeczywista realizacja programu inwestycyjnego w wybranych gminach w okresie 5 lat; po czym przewidywano badania socjologiczne nad efektami, społecznym odbiorem i funkcjonowaniem wzorcowym ośrodków gminnych.

¹⁰ Zakładano, że niezbędna część nakładów inwestycyjnych uzyska się na szczereblu wojewódzkim, powodując odpowiednie ukierunkowanie środków znajdujących się w dyspozycji różnych branż i pionów organizacyjnych.

¹¹ Chodziło tu głównie o czynny udział socjologów w organizacyjnej stronie przedsięwzięcia, co rzeczywiście miało miejsce, niestety z niewspółmiernymi efektami. Formą oddziaływania aktywizacyjnego wobec społeczności były odbywane zebrania konsultacyjne w gminach, narady i interwencje w instytucjach, a także sam fakt prowadzenia badań, które zawsze spełniają jakieś funkcje informacyjno-motywacyjne.

W przeprowadzonych badaniach socjologicznych dążono do ujęcia aktywności lokalnej w sposób odpowiadający celom i założeniom całego przedsięwzięcia. Wyróżniono zatem dwie płaszczyzny czy rodzaje tej aktywności. Jedną stanowi tzw. aktywność realna (rzeczywista, realizowana), polegająca na dotychczasowym, względnie dobrowolnym udziale mieszkańców (rodzin) w realizacji konkretnych potrzeb zbiorowości. Przyjęto trzy podstawowe wymiary aktywności realnej: czynną, spontaniczną artykulację potrzeb zbiorowych, udział w świadczeniach na cele lokalne oraz przynależność do organizacji lokalnych. Druga płaszczyzna to tzw. aktywność potencjalna, czyli psychologiczne predyspozycje i gotowość uczestniczenia rzeczywistego. Uznano, iż składają się na nią również trzy elementy: akceptacja ogólnych norm dotyczących zaangażowania lokalnego, deklaracje osobistego udziału w realizacji wspomnianego programu rozwoju oraz wiara w jego realność.

W tym miejscu zostaną przedstawione ważniejsze wyniki badań dotyczące dwu problemów:

1. Jaki jest poziom i typy aktywności lokalnej mieszkańców wsi? Sformułowano następujące hipotezy:

- powszechność aktywności jest zróżnicowana w poszczególnych wymiarach, ale obejmuje ona przeważającą część zbiorowości;
- poszczególne typy aktywności realnej i potencjalnej, powstałe z kombinacji wymienionych wymiarów, są skrajnie licznie i nielicznie reprezentowane, rzadka jest pełna aktywność i całkowita nieaktywność, natomiast dominuje uczestnictwo w 2-3 wymiarach;

- aktywność potencjalna jest znacznie większa niż aktywność realna, tzn. obejmuje znacznie większą część zbiorowości.

2. Jaka jest struktura aktywności realnej i jej zróżnicowanie według podstawowych przekrojów strukturalnych zbiorowości?

Kierunki analizy wytyczały tu następujące oczekiwania:

- aktywność potencjalna jest silnie dodatnio związana z aktywnością realną, podobnie też powiązane są silnie poszczególne wymiary w ramach każdej płaszczyzny;

- aktywność realna jest znacznie silniej powiązana ze zróżnicowaniem społecznym niż aktywność potencjalna;

- aktywność realna jest silnie powiązana z obiektywnymi

zwłaszcza statusowymi cechami ludzi, zaś aktywność potencjalna z cechami subiektywnymi (postawami, preferencjami itp.).

Materiał empiryczny weryfikujący powyższe hipotezy stanowią wywiady kwestionariuszowe zrealizowane na próbie 1664 małżeństw w wieku produkcyjnym (18-65 lat), przeprowadzane równocześnie z mężem i żoną¹². Wprowadziliśmy szereg analizowanych informacji uzyskiwano oddzielnie dla obojga małżonków, ale prezentujemy je łącznie jako cechy rodziny, wychodząc z założenia, że właśnie ona jest podmiotem dobrowolnej aktywności społecznej, determinując ją i ponosząc "koszty" aktywności jednostek. W 9 gminach zrealizowano 13% próbę, która w odniesieniu do poszczególnych gmin jest reprezentatywna w kategoriach wieku i przynależności społeczno-zawodowej¹³. Materiał opracowano ilościowo na EMC, starając się rygorystycznie stosować związane z tym wymogi metodyczne (np. podwójne niezależne kodowanie i poprawianie błędów). Oczywiście prezentowane tu wyniki są obciążone ogólnymi wadami stosowanych technik badań oraz dodatkowo błędami popełnionymi w naszym przypadku. Sprawom tym nie poświęcamy jednak specjalnej uwagi, uwzględniając je w miarę możliwości przy interpretacji uzyskanych wyników i formułowaniu ogólniejszych wniosków.

2. Zróżnicowanie aktywności realnej

Rzeczywista aktywność społeczności w rozwoju środowisk lokalnych realizuje się na rozmaitych płaszczyznach i formach, zależy od różnych okoliczności i uwarunkowań. Nie jest ona prostą funkcją postaw zaangażowania, a także - z drugiej strony - prostą funkcją warunków społeczno-organizacyjnych i materialnych. Kształtuje się ona "na styku" indywidualnych i grupowych postaw ludzi oraz zewnętrznie wobec społeczności określonych organizacyjno-materialnych szans, inspiracji i wymuszeń. Realizowaną ak-

¹² Celowo przyjęto formę wywiadu rodzinnego uznając, że oceny, opinie czy preferencje, a także obiektywne fakty, przekazywane w sytuacji grupowej, są niejako bliższe społecznej rzeczywistości niż te, które uzyskuje socjolog w wywiadach indywidualnych.

¹³ W poszczególnych gminach średni błąd regulacji dla poszczególnych klas wieku i przynależności społeczno-zawodowej wynosi ok. 10%.

tywność lokalną ujmujemy w trzech składowych płaszczyznach: jako spontaniczną artykulację potrzeb lokalnych i udział w ich rozwiązywaniu, jako względnie dobrowolne świadczenia finansowe i fizyczne na konkretne cele lokalne oraz jako uczestnictwo formalno-organizacyjne. Te trzy wymiary stanowią będą podstawę typologii aktywności realnej.

Spontaniczna artykulacja potrzeb zbiorowych oraz nie inspirowany organizacyjnie ani tym bardziej w żadnej mierze nie wymuszony udział w ich rozwiązywaniu zwykle nie są traktowane jako składnik aktywności społecznej i uwzględniane w badaniach empirycznych. Wydaje się to niesłuszne tym bardziej, że mamy tu do czynienia z najbardziej podmiotowym, aktywnym, a nie reaktywnym udziałem społeczności w realizacji jej interesów. Zdolność do właściwego formułowania lokalnych interesów i potrzeb, nie inspirowany spontaniczny nacisk na ich realizację wydaje się ważnym punktem wyjścia do innych form aktywności społecznej.

W celu uchwycenia tego problemu proszono badanych o wskazanie takich konkretnych spraw, które ich zdaniem "utrudniają życie ogółowi mieszkańców wioski" oraz opisanie własnych działań na rzecz załatwiania tych spraw (tab. 1).

T a b e l a 1

Artykulacja potrzeb lokalnych:
ilość konkretnych spraw wskazywanych
jako "utrudniające życie ogółowi mieszkańców wioski"
i działanie w ich rozwiązywaniu

Liczba spraw	Rodzaj działania	N = 1664 = 100%
Brak	nie ma, nie wiedzą	39,9
1	brak działań	15,3
1	podejmowanie działań	14,2
2	brak działań	8,3
2	podejmowanie działań	8,3
3	brak działań	0,9
3	podejmowanie działań	2,0
Brak danych		11,1

Okazało się przede wszystkim, że ok. połowa badanych rodzin nie potrafi wskazać żadnych takich spraw, czyli nie myśli w kategoriach interesów i potrzeb społeczności lokalnej i nie jest zdolna do ich artikulacji. Natomiast zjawiskiem niewątpliwie pozytywnym jest to, że osoby wymieniające więcej spraw, potrzeb i interesów również wyrażnia częściej podejmowały jakieś działania na rzecz ich realizacji. Świadczy to o tym, że w społecznościach wiejskich nie występuje praktycznie kategoria ludzi zdolnych tylko do mnożenia listy "pobożnych życzeń", że artikulację potrzeb podejmuje niewielu, ale ma ona charakter czynny.

Czego dotyczyły wysuwane sprawy, do kogo je adresowano i jaki był udział wnioskodawców w ich rozwiązywaniu? Wśród 1350 zgłoszonych spraw na pierwszym miejscu znalazły się trudności komunikacyjne (22%) oraz brak i złe zaopatrzenie sklepów i usług (22%), a dalej problemy mieszkaniowe (16%), brak instytucji oświaty i kultury (9%) oraz zła obsługa rolnictwa (8%). Rzadko mówiono o złej działalności administracji (4,4%), bardzo rzadko o zagospodarowaniu i estetyce przestrzeni (1,7%), ochronie zdrowia (1,3%) i braku pracy poza rolnictwem (1,0%). Wpawdzie dolegliwości poszczególnych rodzajów "braków" są w różnych gminach niejednakowe, ale ich hierarchia jest bardzo podobna¹⁴. Ważne i charakterystyczne zjawisko wystąpiło w adresowaniu wskazywanych potrzeb do określonych oczekiwanych realizatorów. Zdecydowanie najczęściej były to władze i instytucje gminne, które uznano za zobowiązane do rozwiązania 60,1% ogółu spraw, gdy władze wyższe tylko do 19,6% spraw. Jedynie w stosunku do 15,7% spraw uznano, że ich rozwiązanie powinno nastąpić przez współdziałanie władz i mieszkańców, a zupełnie sporadycznie pojawiały się takie sprawy, które zdaniem badanych winni rozwiązać sami mieszkańcy (1,0%). Charakterystyczne, że tylko wobec 2,0% spraw nie umiano wskazać zobligowanych i oczekiwanych realizatorów.

Kolejny szczególnie ważny aspekt to dotychczasowy udział wnioskodawców w realizacji wskazywanych przez nich potrzeb. Oka-

¹⁴ Przedstawiona hierarchia spraw wydaje się częściowo zakaskująca. Nasuwa się przypuszczenie, że respondenci odnosili omawiane pytanie przede wszystkim do sfery potrzeb, dolegliwości, czy braków o charakterze materialnym, natomiast rzadko kojarzyli je ze sferą niematerialną (funkcjonowanie urzędów, biurokracyzm itp.).

zało się, że ogółem w 41,1% sprawach nie podejmowali oni żadnych działań, czyli prawdopodobnie pojawiały się one dopiero w momencie wywiadu, nie były zaś przedmiotem naturalnej, spontanicznej artykulacji w środowisku lokalnym. Natomiast 41,0% spraw było przedmiotem lokalnej opinii publicznej (wcześniejszych rozmów wnioskodawców ze współmieszkańcami), a 36,5% przedmiotem innych działań wnioskodawców (głównie inicjatywy i interwencje w instytucjach). W sumie można stwierdzić, że tylko połowa badanych formułuje potrzeby lokalne, a 1/4 podejmuje jakiekolwiek działania na rzecz ich rozwiązywania.

Przedstawione wyniki nasuwają kilka istotnych wniosków ogólnych. Wprawdzie nie można oceniać słuszności zgłoszonych potrzeb i właściwości ich adresowania, ale oczywiste są słabości spontanicznej, oddolnej aktywności społeczności wioskowych w artykulacji własnych potrzeb, ich zbiorowym opiniowaniu i inicjowaniu realizacji, choć jest to zjawisko bardzo zróżnicowane regionalnie. Chyba nie na tym polegać powinien pożądaný realizm w postrzeganiu szans rozwojowych własnego terenu. Zdolność do czynnej zwłaszcza artykulacji potrzeb nią jest zjawiskiem powszechnym, praktycznie nie dostrzegane są problemy, które mogliby rozwiązywać sami mieszkańcy, a stosunkowo rzadko wysuwane są też sprawy do władz ponadgminnych¹⁵. Pozytywne wydaje się to, że głównym układem odniesienia wysuwanych potrzeb są władze i instytucje gminne, a dość często uznaje się celowość współdziałania ludności z władzami. Świadczy to o wysokiej podmiotowości systemu gminnego w świadomości mieszkańców oraz o pewnym zaawansowaniu integracji społeczności i instytucji.

Drugim składnikiem aktywności lokalnej, często wprost z nią utożsamionym, są świadczenia finansowe i czyny społeczne ludności na rzecz własnego terenu (tab. 2). Całkowity brak tego rodzaju aktywności wystąpił tylko u 26% badanych rodzin. Składki pieniężne, przeznaczone na konkretne i znane świadczącym miejscowe cele, objęły 32% rodzin. Najbardziej powszechną jest forma oso-

¹⁵ Trudno przypuszczać, że stwierdzone słabości w artykulacji potrzeb społeczności wiejskich wynikają z zasadniczej niezdolności znaczącej części ludzi do zbiorowego wyrażania własnych interesów. Wydaje się, że mamy tu do czynienia raczej ze swoistym "zmęceniem psychicznym" i świadomością nieskuteczności działań artykulacyjnych, zwłaszcza wobec władz ponadgminnych.

bistej pracy fizycznej, głównie mężczyzn, w której uczestniczyło aż 69% rodzin. Wśród ogółu czynów społecznych zdecydowanie przeważają prace przy budowie i naprawie dróg (43%) oraz przy budowie i remontach obiektów oświatowych, sportowych i kulturalnych (19%), a także prace ogólnoporządkowe (23%). W sumie świadczenia te objęły częściowo lub w pełni prawie 3/4 zbiorowości, stanowiąc najpowszechniejszą formę aktywności lokalnej.

T a b e l a 2

Świadczenia lokalne:
uczestnictwo w czynach społecznych
i składkach pieniężnych
na rzecz miejscowości i gminy

Rodzaj świadczeń	N = 1664 = 100%
Brak świadczeń	25,8
Tylko składki	6,0
Tylko czyny	41,8
Składki i czyny	26,4

Interesujące jest porównanie świadczeń na cele lokalne z okazjonalnymi świadczeniami na rzecz kościoła i parafii. Te ostatnie są niewiele powszechniejsze, gdyż w żadnej formie nie objęły 22% zbiorowości. Cechuje je natomiast odwrotna proporcja form: dominacja świadczeń finansowych (78%) nad pracą fizyczną (24%). Znane i ważne są główne słabości omawianej formy aktywizacji, które jednak – poza stosowaną często dobrowolnością pozorną – chyba w mniejszym stopniu dotyczą wsi. W każdym razie jest to najpowszechniejsza forma aktywności lokalnej, obejmująca częściowo lub w pełni ok. 3/4 zbiorowości i przynosząca stosunkowo znaczne efekty.

Trzeci wymiar aktywności realnej stanowi uczestnictwo formalno-organizacyjne. Jest ono ważne ze względu na zasadniczy wzrost znaczenia organizacji i instytucji formalnych w życiu i

rozwoju wsi współczesnej nie tylko w naszych warunkach¹⁶. W tym miejscu zmuszeni jesteśmy do skrajnie uproszczonego ujęcia tej problematyki, gdyż zagadnienia form, treści i efektów uczestnictwa organizacyjnego na wsi stanowią same rozległy przedmiot badań¹⁷. Jego najogólniejszym wskaźnikiem może być natomiast stopień lokalnego zorganizowania zbiorowości, określony łączną ilością przynależności męża i żony do organizacji lokalnych¹⁸, czyli takich, które przynajmniej najniższy szczebel władzy organizacyjnej mają na terenie gminy, a społeczność gminna jest układem odniesienia ich działalności (tab. 3).

T a b e l a 3

Aktywność formalna:
przynależność do organizacji w gminie

Przynależność do organizacji	N = 1664 = 100%
Nie należą	33,8
1-2 organizacje	37,2
3-4 organizacje	16,6
5 i więcej	12,4

Uwzględniono tu zwłaszcza: PZPR, ZSL, kółka rolnicze, KGW, GS "Sch", SOP, OSP, organizacje kulturalne i inne. Wbrew oczekiwaniom stopień lokalnego zorganizowania zbiorowości nie jest tak wysoki, gdyż 1/3 stanowią rodziny, w których mąż i żona nie "przynaję się" do żadnej przynależności, a poniżej 1/3 takie, w których mamy 3 i więcej przynależności. Trzy omówione wymiary aktywności realnej stały się podstawą jej typologii stanowiącej syntetyczny obraz zjawiska (tab. 4).

¹⁶ Por. np. W. Piotrowski i inni, System instytucji i organizacji wiejskich a gospodarka indywidualna Roczniki Socjologii Wsi" 1972-1974, t. 12.

¹⁷ W oparciu o materiały z omawianych tutaj badań zagadnienie to analizują A. Majer i P. Starosta w niniejszym tomie.

¹⁸ Por. W. Piotrowski, Miejska społeczność lokalna a organizacje terenowe, Warszawa 1968.

T a b e l a 4

Typy aktywności realnej

Artykulacja potrzeb: 1-3 sprawy i podejmowanie działań	Świadczenia: składki i/lub czyny społeczne	Aktywność formalna: członkostwo w 1 lub więcej organizacji męża lub żony (N = 1664 = 100,0%)	
nie	nie	nie	11,5
nie	nie	tak	10,2
nie	tak	nie	17,1
nie	tak	tak	36,7
tak	nie	nie	1,0
tak	nie	tak	3,1
tak	tak	nie	4,2
tak	tak	tak	16,2

Dla przejrzystości ujęcia zdecydowano się na dychotomiczne rozróżnienie uczestnictwa i nieuczestnictwa w każdym z wymiarów oraz ich trójczynnikową klasyfikację. Należy podkreślić, że przyjęto bardzo słabe warunki kwalifikujące daną rodzinę do klasy uczestnictwa w każdym z wymiarów. Najczęstszym typem aktywności realnej okazało się uczestnictwo świadczeniowo-formalne (37%) oraz wyłącznie świadczeniowe (17%), w przeciwieństwie do wyłącznie artykułacyjnego (1%), artykułacyjno-formalnego (3%) i artykułacyjno-swiadczeniowego (4%). Całkowity brak aktywności wykazuje tylko 12% rodzin, a aktywność wyłącznie formalną 10%, natomiast najbardziej pożądane pełne uczestnictwo obejmuje 16% zbiorowości. Warto tu zwrócić uwagę na sytuację aktywności artykułacyjnej - jest ona wprawdzie najrzadszą, ale stosunkowo znacznie częściej towarzyszą jej inne rodzaje, zwłaszcza zaś aktywność pełna. Analiza korelacyjna wykazuje, że wszystkie trzy omawiane wymiary aktywności realnej są ze sobą dodatnio powiązane (tab. 11). Związki te, choć mają bardzo wysoką istotność statystyczną, są jednak zaskakująco słabe, przy czym stosunkowo najsilniej powiązane jest uczestnictwo formalne ze świadczeniowym.

Przejdźmy do problemów zbieżności pomiędzy aktywnością realną a wieloma ważniejszymi przekrojami zróżnicowania zbiorowości (tab. 10). Analizę statystyczną przeprowadzano dla każdego wymiaru aktywności oddzielnie, ale wyniki omówimy łącznie, gdyż na ogół kierunki zależności są podobne. Chodzi nam przy tym o odpowiedź na dwa pytania: jakie czynniki strukturalne najsilniej różnicują aktywność i jakie są kierunki zależności.

Wiek i wykształcenie istotnie, ale bardzo słabo są powiązane ze wszystkimi wymiarami aktywności, a zwłaszcza z lokalnym uczestnictwem formalnym. Większą aktywność wykazują ludzie w średnich grupach wieku (zwłaszcza 36-45 lat), w przeciwieństwie do najstarszych, ale i najmłodszych, a także w miarę wzrostu poziomu wykształcenia. Interesujące przy tym, że najniższą aktywność artikulacyjną wykazują osoby o niepełnych poziomach wykształcenia (niepełne podstawowe i niepełne średnie), zaś pełne uczestnictwo świadczeniowe występuje u osób z wykształceniem pełnym podstawowym, gdy wykształcenie ponadśrednie wiąże się głównie z czynami społecznymi, a nie świadczeniami finansowymi. Sytuacja materialna rodziny również dość słabo jest związana z aktywnością. Wszystkie korelacje z dochodami pieniężnymi na 1 osobę w gospodarstwie domowym są nieistotne, natomiast wyższa aktywność występuje wraz z wyższym standardem mieszkaniowym, a zwłaszcza wyposażeniem mieszkania w urządzenia techniczne.

Wyrażna, ale nie jednokierunkowa jest zbieżność poziomu aktywności społecznej, z różnymi cechami zróżnicowania społeczno-zawodowego. Większe uczestnictwo formalne występuje przede wszystkim wśród ogółu pracowników umysłowych (zwłaszcza z wyższym poziomem wykształcenia), rolników posiadających większe gospodarstwa i robotników wykwalifikowanych, w przeciwieństwie do robotników rolnych, rolników z mniejszymi gospodarstwami i niepracujących zawodowo. Wyższa aktywność artikulacyjna występuje wśród pracowników umysłowych z wykształceniem ponadśrednim, rolników posiadających większe obszary gospodarstwa oraz robotników wykwalifikowanych, w przeciwieństwie do robotników rolnych, niepracujących zawodowo, pracowników umysłowych z wykształceniem najwyżej średnim, rolników prowadzących mniejsze gospodarstwa oraz chłopów-robotników i robotników niewykwalifikowanych. Odmienne i stosunkowo silniejsze jest zróżnicowanie aktyw-

ności świadczeniowej, która w największym stopniu obejmuje rolników posiadających mniejsze gospodarstwa a potem większe oraz pracowników umysłowych z niższym wykształceniem a potem wyższym, w przeciwieństwie do pozostałych kategorii, w tym robotników wykwalifikowanych. Zaznacza się zatem wyraźnie swoisty "podział pracy", polegający na tym, że artykulacja potrzeb skupia się wśród wyższych, a materialne świadczenia realizacyjne wśród niższych kategorii robotników, rolników i pracowników umysłowych.

Wśród rolników indywidualnych nie tyle jednak powierzchwnia gospodarstwa ile sposób jego prowadzenia wyraźnie różnicuje aktywność. Ów sposób prowadzenia gospodarstwa określono ilością dziedzin (produkcja roślinna, zwierzęca, wyposażenie w maszyny i budynki gospodarcze), w których w pięcioletnich okresach zostały zrealizowane lub są planowane istotne zmiany. Okazało się, że w artykulacji potrzeb aktywniejsi są rolnicy w przeszłości mało i średnio dynamiczni a planujący dużą dynamikę rozwoju gospodarstwa. Wyższe świadczenia i aktywność formalna cechują zaś rolników średnio dynamicznych w przeciwieństwie do mało i bardzo dynamicznych. Z kolei wśród pracujących poza rolnictwem indywidualnym wyższa aktywność we wszystkich wymiarach, choć w różnej mierze, wiąże się z zajmowaniem stanowisk kierowniczych. Dotyczy to najbardziej artykulacji potrzeb a najmniej uczestnictwa formalnego.

Następną grupę czynników wyraźnie różnicujących aktywność stanowią zmienne przestrzenne, a głównie "gmina", która szczególnie silnie związana jest z uczestnictwem formalnym i świadczeniowym. Ta zmienna regionalna jest bardzo złożona i trudna do interpretacji, zawiera składniki historyczne, ekonomiczne, kulturowe i polityczne¹⁹. Wysoka aktywność w artykulacji potrzeb występuje przede wszystkim w Opinogórze, Widawie i Nowym Miasteczku w przeciwieństwie do Krokowej, Miłakowa, Pępowa i Wodzisławia. Świadczenia lokalne najpowszechniej realizowane są w Sulmierzicach, Skierbieszowie, Pępowie, a najrzadziej w Miłakowie, Widawie, Nowym Miasteczku i Krokowej. Najwyższe zorganizowanie formalne

¹⁹ Por. np. T. K a c h n i a r z, "Modelowe rozwiązania struktur mieszkaniowo-usługowych we wzorcowych ośrodkach gminnych. Raport zbiorczy z dotychczasowych prac badawczych, teoretycznych i studialno-projektowych, maszynopis powielony w IKS w Warszawie.

występuje w Pępowie, Skierbieszowie, Opinogórze, Wodzisławiu Sulmierzycach, a więc gminach o głównie rolniczym charakterze.

Wśród zmiennych przestrzennych mniejsze znaczenie ma typ wioski w ramach gminy (nieco aktywniejsi są mieszkańcy małych wiosek przyległych do ośrodka oraz większych wiosek w strefie pośredniej w przeciwieństwie do mieszkających w ośrodku gminnym i na obrzeżach gminy) oraz pochodzenie terytorialne mieszkańców (mniejsza aktywność przybyszów) - obie zależności dotyczą zwłaszcza świadczeń, a nie występują wcale w artykulacji potrzeb. Natomiast znacznie ważniejsza okazała się ruchliwość przestrzenna związana z pracą, zaopatrzeniem i uczestnictwem w instytucjach kultury. Szczególnie aktywni we wszystkich dziedzinach są ci, którzy wykazując ruchliwość w celach kulturalnych w ramach gminy zarazem albo pracują, albo zaopatrują się poza gminą, w przeciwieństwie do stabilnych przestrzennie lub skrajnie ruchliwych.

Uczestnictwo w gminnych instytucjach kultury i rozrywki ujęte jako oglądanie wszelkich przedstawień i bywanie na zabawach jednoznacznie dodatnio jest skorelowane z aktywnością społeczną, szczególnie silnie ze świadczeniami lokalnymi. Natomiast bierne postawy wobec gminnych instytucji kultury (nieumiejętność ich oceny i niewysuwanie postulatów rozwoju) wiążą się, choć słabo, z małą aktywnością społeczną. Podobnie silnie sprzyja aktywności bardziej intensywne korzystanie ze środków masowego przekazu (telewizja, gazety, czasopisma oraz kino), a także aspirowanie treści wyższego poziomu oraz tzw. autonomia kulturalna, czyli przekonanie o niezależności szans kulturalnego uczestnictwa od ograniczeń wiejskiego środowiska.

Kolejna grupa badanych korelatów aktywności społecznej to ogólne postawy wobec wsi i miasta oraz własnego terenu. Ciekawe, że bardziej aktywni reprezentują na ogół bardziej promiejskie stereotypy (ogólne przekonania o "wyższości" miejskiego środowiska materialnego, społecznego i kulturowego) a zarazem korzystniejsze dla wsi szczegółowe oceny konkretnych elementów środowiska. Wyższa aktywność świadczeniowa i formalna towarzyszy też bardziej pozytywnym postawom wobec własnej wioski i gminy, natomiast aktywniejsi w artykulacji potrzeb są umiarkowanie i bardzo niezadowoleni w przeciwieństwie do osób bez ukształtowanych postaw wobec własnego terenu.

Interesujące choć niezbyt silne są związki pomiędzy opiniami o władzach gminy i efektach ich działalności a aktywnością społeczną. Aktywniejsi w artikulacji potrzeb są ci, którzy negatywnie oceniają władze swojej gminy oraz stwierdzają ogólne pogorszenie sytuacji na swoim terenie od czasu utworzenia gmin. Dalej - częściej realizują świadczenia ci, którzy skrajnie negatywnie i skrajnie pozytywnie oceniają władze gminy i efekty utworzenia gmin, w przeciwieństwie do nie mających wyrobionego poglądu i nie dostrzegających zmian. Wreszcie większe uczestnictwo formalne jednoznacznie wiąże się z pozytywną oceną władz gminy i efektów utworzenia gmin. Zatem postawy wobec władz odmiennie wiążą się z aktywnością w każdym z wymiarów.

Na koniec odnotujemy związki pomiędzy aktywnością społeczną a charakterem preferencji, postulatów i żądań badanych. Przede wszystkim bardziej aktywni, zwłaszcza świadczeniowo, są ci, którzy opowiadają się za zasadą "każdemu według pracy" (gospodarność, produktywność, aktywność mieszkańców) w preferencjach regionalnych, w przeciwieństwie do opowiadających się za zasadą "każdemu według potrzeb" (zaniedbanie, zacofanie, niedorozwój). Wreszcie ci, którzy są bardziej aktywni, szczególnie w sferze świadczeń, wysuwają spontanicznie więcej postulatów inwestycyjnych, a zwłaszcza domagają się pilnej realizacji większej ilości obiektów z wstępnie przyjętego programu rozwojowego PR-5.

Przedstawione wyniki badań pozwalają sformułować następujące wnioski odniesione do oczekiwań wyjściowych:

1. W społecznościach wiejskich aktywność lokalna ma charakter powszechny, występuje przede wszystkim w postaci świadczeń lokalnych i uczestnictwa organizacyjnego, zaś znacznie rzadziej w postaci czynnej artikulacji potrzeb.

2. Poszczególne typy aktywności są skrajnie reprezentowane. Zdecydowanie najczęściej występuje aktywność świadczeniowo-formalna, w przeciwieństwie do wyłącznie artikulacyjnej. Aktywność pełna jest nieco częstsza niż zupełny brak aktywności.

3. Aktywność w poszczególnych wymiarach jest dodatnio, ale słabo powiązana, najsilniej wiąże się uczestnictwo świadczeniowe i organizacyjne.

4. Zróżnicowana jest zbieżność aktywności z różnymi przekrojami struktury zbiorowości. Najsilniej różnicują aktywność

czynniki obiektywne: zmienne przestrzenne, uczestnictwo kulturalne oraz przynależność społeczno-zawodowa, a także rozmiary postulatów rozwoju terenu. Natomiast mniejsze znaczenie mają ogólne postawy wobec wsi i własnego terenu, postawy wobec władz oraz przynależność pokoleniowa, poziom wykształcenia i sytuacja materialna.

3. Zróżnicowanie aktywności potencjalnej

Wprowadzone tu pojęcie potencjalnej aktywności społecznej można rozumieć bardzo szeroko, obejmując nim wszystkie czynniki determinujące to zjawisko, włączając makrosystem społeczny i struktury formalno-organizacyjne. Tutaj jednak ograniczamy się do stanów świadomości indywidualnej rozpatrując trzy, naszym zdaniem równie ważne, wymiary tak ograniczonego pojęcia społecznej aktywności lokalnej. Są nimi: akceptacja ogólnych norm i wartości dotyczących zaangażowania lokalnego, deklaracje osobistego udziału w konkretnych przedsięwzięciach rozwojowych oraz ufność w ich realność. Wydaje się, że im bardziej korzystny jest stan świadomości w tych trzech wymiarach, tym większa może być realna aktywność społeczności lokalnych, oczywiście w powiązaniu z korzystnym stanem makrosystemu i struktur formalno-organizacyjnych. A zatem jaki jest poziom potencjalnej aktywności społecznej wsi w wyrażonych płaszczyznach, jakie są jej syntetycznie ujęte typy oraz zróżnicowanie według podstawowych przekrojów strukturalnych zbiorowości?

W celu określenia stosunku badanych do norm i wartości związanych z zaangażowaniem społecznym proszono ich o wyrażenie aprobaty lub dezaprobaty wobec odpowiednio sformułowanych norm dotyczących aktywności lokalnej (tab. 5). Metodologicznie nieuzasadnione byłoby traktowanie każdego wyrazu aprobaty, przynajmniej w sytuacji wywiadu socjologicznego, jako autentycznego przekonania osobistego każdego z respondentów. Jednakże taka aprobatą jest co najmniej wyrazem uświadamiania sobie tego, że dane wartości i normy są społecznie uznawane, oczekiwane i sankcjonowane, są obowiązujące. Ci, którzy opowiadali się za nonkonformizmem społecznym, zarazem znacznie częściej negowali omawiane stwierdzenia. Mimo przytoczonych zastrzeżeń można chyba traktować

wać uzyskane dane jako wskaźniki uznawania czy akceptacji ogólnych norm zaangażowania lokalnego. Akceptacja ta jest ogólnie biorąc powszechna, ale wyraźnie zróżnicowana dla poszczególnych wartości i norm.

T a b e l a 5

Normy dotyczące aktywności lokalnej

Lp.	Normy	N = 3328 = 100%	
		tak	nie
1	Ci, którzy starają się coś zrobić dla rozwoju własnej miejscowości, zasługują na wielki szacunek i uznanie	90,0	3,1
2	Każdy mieszkaniec powinien osobiście pomagać w rozwoju własnej miejscowości, uczestniczyć we wszystkich czynach społecznych i zbiórkach pieniędzy na ten cel	75,8	15,8
3	Od samych mieszkańców bardzo zależy rozwój miejscowości i polepszanie w niej warunków życia	71,7	21,7
4	Należy organizować jak najwięcej czynów społecznych i zbiórek pieniędzy wśród mieszkańców dla przyspieszenia rozwoju miejscowości	69,8	21,6
5	Ci, którzy dbają tylko o swoje sprawy, a nie chcą nic zrobić dla rozwoju miejscowości, zasługują na potępienie	68,0	24,4
6	Udział każdego mieszkańca w pracy dla rozwoju miejscowości jest tylko jego własną sprawą, nie należy ludzi namawiać ani odmawiać, ani chwalić, ani ganić	61,2	30,0

Powszechną akceptację uzyskał pogląd, że ludzie działający społecznie na rzecz rozwoju własnej miejscowości zasługują na wielki szacunek i uznanie, czyli ogólna aprobata postawy społe-

cznie zaangażowanej. Natomiast norma nakazująca potępienie ludzi o postawie aspołecznej uzyskała, spośród wszystkich norm pozytywnych, najmniejszą aprobatę, ale jest to ponad 2/3 zbiorowości. Powinność osobitego udziału każdego mieszkańca we wszystkich akcjach na rzecz własnego terenu uznało 3/4 badanych, ale równocześnie prawie 2/3 akceptowało zasadę niewywierania nacisku społecznego na ludzi i pozostawienia im swobody decyzji o udziale, czyli indywidualistyczną koncepcję zaangażowania, zabraniającą stosowania presji społecznej wobec tych, którzy nie realizują powszechnie uznawanych norm w tej dziedzinie. W kontekście powyższych wyników stosunkowo mało osób zaakceptowało przekonanie, że od samych mieszkańców istotnie zależy rozwój ich miejscowości i polepszenie w niej warunków życia. Tymczasem wiara we własne możliwości jest przecież wstępną świadomościową przesłanką urzeczywistniania zaangażowanych postaw.

Podsumowując przedstawiony stosunek ludności wiejskiej do ogólnych wartości i norm dotyczących zaangażowania lokalnego można generalnie stwierdzić, że całkowicie powszechnej aprobacie dla postaw zaangażowania towarzyszy wyraźnie słabsza wiara w możliwość skutecznego działania samych mieszkańców i znacznie rzadsza dezaprobatą dla postaw aspołecznych oraz wyraźna przewaga indywidualistycznej koncepcji zaangażowania, jednak przy istotnym udziale koncepcji antyindywidualistycznej (60-30%). W celu syntetycznego ujęcia stosunku do omawianych przekonań, wartości i norm określono dla każdej osoby ilość akceptowanych i negowanych przez nią 5 poglądów jednoznacznie opowiadających się za aktywnością lokalną (tab. 6). Okazało się, że aż 68% ogółu zaakceptowało, a tylko 3% zanegowało po 4-5 tych poglądów. Mamy więc do czynienia z bardzo szeroką akceptacją ogólnych norm i wartości dotyczących aktywności lokalnej.

Kolejny szczególnie istotny składnik aktywności potencjalnej stanowią deklaracje osobistego udziału w konkretnych lokalnych przedsięwzięciach rozwojowych. W referowanych badaniach w stosunku do każdego z 15-18 obiektów inwestycyjnych zawartych we wstępnym programie rozwoju dla danej gminy pytano badanych o możliwość osobistej pomocy przy realizacji, nie określając jej zakresu i form. Dodajmy, że programy te lokalizowały inwestycje wyłącznie w ośrodku gminnym, w którym zamieszkiwała zawsze połowa

badanych. Zawierały one nie identyczne, ale podobne zespoły obiektów, zwłaszcza obiekty administracyjne, oświatowe, ochrony zdrowia, kultury, sportu i rekreacji, gastronomiczne, hotelarskie, obsługi rolnictwa, mieszkaniowe, handlowe, usługowe i urządzenia infrastruktury technicznej.

T a b e l a 6

Wskaźnik akceptacji norm
dotyczących aktywności lokalnej:
łączna ilość norm 1-5 z tab. 5

Lp.	Akceptacja	Negacja
	N = 3328 = 100%	
Q	1,2	42,2
1	3,0	28,4
2	8,3	13,1
3	13,8	7,1
4	27,9	2,1
5	40,4	0,8
brak danych	5,4	6,3

Zdecydowane i niezdecydowane deklaracje pomocy przy budowie poszczególnych rodzajów obiektów wyraziło 30-45% rodzin, a ich syntetyczne ujęcie przedstawia tab. 7. Deklaracje wyłącznie pozytywne wobec wszystkich obiektów wyraziło 23% badanych, zaś deklaracje wyłącznie negatywne 25%. Tylko 20% rodzin różnicowało swoje deklaracje na pozytywne i negatywne wobec poszczególnych obiektów. Zwróćmy uwagę, że całkowicie identyczne deklaracje wobec wszystkich pozycji programu złożyło aż 2/3 rodzin. Zatem w znacznej większości przypadków mamy do czynienia z wyrazem ogólnej postawy zaangażowania, niezaangażowania czy też braku stosunku do całego programu inwestycyjnego, nie zaś z konkretnym, zróżnicowanym według obiektów, a więc bardziej subiektywnie zobowiązującym określeniem swojego stosunku.

T a b e l a 7

Deklaracje udziału w realizacji programu rozwojowego PR-5:
gotowość pomocy w dowolnej formie
przy budowie 15-18 obiektów w ośrodku gminnym

Rodzaj deklaracji	N = 1664 = 100%
Tak wobec wszystkich	8,7
Tak i chyba wobec wszystkich	3,7
Chyba tak wobec wszystkich	10,5
Tak i chyba tak wobec 10 i więcej oraz nie i chyba nie	8,7
Tak i chyba tak wobec 5-9 oraz nie lub chyba nie	6,0
Tak i chyba tak wobec 1-4 oraz nie lub chyba nie	5,7
Chyba nie wobec wszystkich	6,1
Chyba nie i nie wobec wszystkich	1,7
Nie wobec wszystkich	17,0
Nie wiedzą wobec wszystkich	18,4
Inne i brak danych	13,5

W sumie mniej niż połowa badanych rodzin (43%) znalazła się wśród tych, którzy przynajmniej wobec 1 obiektu wyrazili choćby niezdecydowaną gotowość uczestnictwa w realizacji. Odsetek ten wydaje się szczególnie mały tym bardziej, że respondenci mieli świadomość wyjątkowo sprzyjającej sytuacji, wynikającej ze szczególnych preferencji odgórnych dla ich gminy.

Czy rzeczywiście wierzyli w tę szansę? Wiara w realność programu, w który mamy się zaangażować swoim działaniem, wydaje się istotnym składnikiem aktywności potencjalnej. W odpowiedzi na pytanie o to, w jakiej części zamierzony program inwestycyjny na okres 5 lat zostanie zrealizowany w ciągu 10 lat, respondenci zaprezentowali w momencie badań dość realistyczną, a dziś - jak się okazuje - optymistyczną wizję przyszłości. Pełną ufność wyraziło 18%, a pełną nieufność 17% badanych. Dominowała grupa przewidujących realizację połowiczną (32%) oraz grupa osób bez

T a b e l a 8

Wiara w realność programu
rozwojowego PR-5: przewidywany stopień
realizacji programu w ciągu 10 lat

Stopień realizacji	N = 3328 = 100%
Całkowicie	7,1
Prawie całkowicie	11,0
W połowie	31,7
Prawie wcale	14,0
Wcale	3,2
Trudno powiedzieć	26,1
Inne i brak danych	6,9

wyrobionego poglądu (26%), którą zaliczyć należy raczej do pesymistów niż optymistów. Jeśli nawet uznać, że korzystny stan aktywności potencjalnej reprezentowali 1 ci, którzy wierzyli w całkowitą realizację programu, to optymistów było tylko 50%.

T a b e l a 9

Typy aktywności potencjalnej

Akceptacja norm: 4-5 norm	Deklaracje udziału: czy- ba tak lub tak wobec 1-18 obiektów	Wiara w realność: całkowicie - w połowie	N = 1664 = 100%
nie	nie	nie	12,7
nie	nie	tak	10,0
nie	tak	nie	4,6
nie	tak	tak	4,4
tak	nie	nie	19,2
tak	nie	tak	14,8
tak	tak	nie	13,7
tak	tak	tak	20,6

W oparciu o trzy omówione wymiary aktywności potencjalnej można zbudować syntetyczne ujęcie typologiczne (tab. 9). W tym celu, podobnie jak przy typologii aktywności realnej, przyjęto dychotomiczne rozróżnienie reprezentowania i niereprezentowania aktywności w każdym z wymiarów, przy czym przyjęte kryteria aktywności wydają się także bardzo słabe. Okazało się, że całkowity brak aktywności potencjalnej reprezentuje 13% rodzin, a pełną aktywność 21%. Poza tym najczęściej występujące typy to: aktywność wyłącznie normatywna (19%) oraz normatywno-ufnościowa (15%) i normatywno-deklaratywna (14%). Ciekawe, że aktywność wyłącznie ufnościową reprezentuje aż 10% rodzin. Oczywiście najrzadsza jest aktywność wyłącznie deklaratywna oraz deklaratywno-ufnościowa, a więc zgłaszanie własnej gotowości udziału bez zobowiązania innych przez zespół norm ogólnych.

Nie trzeba dodawać, że największe szanse dobrowolnego uczestniczenia się ma tylko potencjalna aktywność pełna. Zresztą wobec każdego z wyróżnionych typów nasuwają się określone prognozy szans i warunków rzeczywistego uczestnictwa. Jak dotąd ze względu na poniechanie realizacji programu nie mogą być one zweryfikowane. Odnotujemy też, że wszystkie trzy omawiane wymiary aktywności potencjalnej są ze sobą dodatnio powiązane (tab. 11). Związki te cechuje bardzo wysoka istotność statystyczna, lecz słaba siła. Warto podkreślić, że najsilniej powiązane są deklaracje uczestnictwa z ufnością w realność programu.

Jak zróżnicowane są poszczególne wymiary aktywności potencjalnej według rozpatrywanych przekrojów struktury zbiorowości (tab. 10)? Zbadane zbieżności statystyczne okazują się tutaj na ogół słabsze niż w przypadkach aktywności realnej, a także w wielu sytuacjach, zwłaszcza przy akceptacji norm, nieistotne statystycznie. Często też kierunek zależności jest odmienny niż w przedstawionych zróżnicowaniach aktywności realnej.

Wiek i wykształcenie właściwie nie są związane z akceptacją norm zaangażowania. Większa aktywność deklaratywna występowała częściej w młodszych grupach wieku, na ogół wraz ze wzrostem wykształcenia, a zwłaszcza u osób z wykształceniem pełnym średnim. Większa wiara w realność programu nieco częściej cechowała najstarszych mężczyzn i najmłodsze kobiety w przeciwieństwie do osób w średnich grupach wieku; natomiast ze wzrostem wykształce-

T a b e l a 10

Zróżnicowanie aktywności lokalnej

Składniki struktury zbiorowości	Artykula-cja po-trzeb	Świad-czenia lo-kalne	Uczest-nictwo for-malne	Akcep-tacja norm	Dekla-racje udziału	Wiara w real-ność
1	2	3	4	5	6	7
1. Wiek	10	11	9	N	12	6
2. Poziom wykształcenia	11	11	7	N	12	7
3. Dochody pieniężne na 1 osobę	N	N	N	N	N	N
4. Standard mieszkaniowy	10	12	11	9	10	10
5. Kategoria społeczno-zawodowa	11	18	13	10	14	11
6. Wielkość gospodarstwa rolnego	11	N	10	N	12	X
7. Dynamika rozwoju gospodarstwa	13	16	16	N	13	N
8. Stanowisko w pracy	13	12	10	N	N	10
9. Gmina	13	23	37	12	17	17
10. Miejscowość - strefa	N	13	11	7	19	10
11. Lokalizacja pracy, zakupów i uczestnictwa w kulturze	8	19	15	8	12	10
12. Pochodzenie terytorialne	N	13	8	N	11	X
13. Uczestnictwo w środkach masowego przekazu	9	20	12	7	12	8
14. Aspiracje i autonomia kulturalna	8	18	11	7	N	8
15. Uczestnictwo w gminnych instytucjach kultury	9	19	14	10	18	X
16. Postawy wobec gminnych instytucji kultury	N	10	10	7	14	9
17. Ogólne stereotypy środowiska wiejskiego i miejskiego	10	14	12	N	N	12

Tabela 10 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7
18. Szczegółowe oceny środowiska wiejskiego i miejskiego	9	13	11	19	N	10
19. Postawy wobec wioski (zadowolenie, preferencje, migracje)	N	13	13	10	9	X
20. Postawy wobec gminy (zadowolenie)	10	11	11	11	14	X
21. Ocena efektów utworzenia gmin	11	13	9	9	13	13
22. Ocena władz gminy	14	8	10	N	N	15
23. Kryteria preferencji gmin	12	17	12	13	13	X
24. Spontaniczne postulaty inwestycyjne	9	9	10	8	14	7
25. Pilność realizacji inwestycji PR-5	8	19	13	8	14	7

U w a g a: Siłę zbieżności statystycznej określono wartością V Cramera podaną po przecinku. N oznacza związek o istotności mniejszej niż 0,10, ale niemal wszystkie związki posiadają istotność 0,01 i większą. X oznacza brak krzyżówki.

nia następuje wyraźna polaryzacja na zdecydowanie wierzących i całkowicie niewierzących. Dochody pieniężne nie różnicują aktywności potencjalnej, a jest ona wyższa we wszystkich wymiarach wraz z wyższym standardem mieszkaniowym.

Zmienne przynależności społeczno-zawodowej oraz zmienne przestrzenne wyraźnie słabiej różnicują aktywność potencjalną niż realną. Większą akceptację norm reprezentowali zwłaszcza robotnicy niewykwalifikowani, pracownicy umysłowi szczególnie z niższym wykształceniem i rolnicy posiadający mniejsze gospodarstwa, w przeciwieństwie do rolników z dużymi gospodarstwami, chłopów-robotników i nie pracujących. Więcej deklaracji udziału składali pracujący poza rolnictwem, szczególnie pracownicy umysłowi. Właściciele wszystkich gospodarstw rolnych ogólnie i najczęściej odmawiali udziału, a dotyczy to szczególnie tych, któ-

rzy realizowali lub planują dużą dynamikę rozwoju gospodarstwa. Wszystkich rolników cechuje też największa nieufność w realność programu rozwoju, a największa wiara wystąpiła u robotników rolnych, pracowników umysłowych z niższym wykształceniem i kategorii "innych". Ostra polaryzacja ufności istnieje wśród pracujących na kierowniczych stanowiskach.

Spośród 9 gmin największa aktywność potencjalna występuje w Pępowie i Krokowej, gdzie zbiega się wysoki poziom akceptacji norm, deklaracji udziału i ufności. Odwrotna sytuacja panuje w Nowym Miasteczku, Wodzisławiu, Widawie, Opinogórze i Miłakowie. Szczególna sytuacja wystąpiła w Sulmierzycach, gdzie - bardzo częste są deklaracje udziału i brak wiary w realność, a także w Skierbieszowie, gdzie najwyższej akceptacji norm towarzyszą rzadkie deklaracje udziału i słaba wiara. Deklaracje udziału i wiara w realność są dokładnie i znacznie rzadsze wraz ze wzrostem odległości miejsca zamieszkania od ośrodka gminnego, wśród przybyszów oraz wśród osób pracujących poza gminą.

Ze zmiennych uczestnictwa kulturalnego bardziej różnicuje aktywność potencjalną partycypacja w gminnym układzie kultury niż w kulturze masowej. Bardziej aktywni, szczególnie w deklaracjach udziału, są ci, którzy pełniej uczestniczą w miejscowych instytucjach kultury i rozrywki oraz postulują inwestycje w tej sferze, ale także ci, którzy intensywniej korzystają ze środków masowego przekazu oraz reprezentują przekonanie o autonomii kulturalnej (niezależności szans uczestnictwa kulturalnego od ograniczeń środowiskowych) i aspiracje do kultury wyższego poziomu.

Ogólne postawy wobec środowiska wiejskiego nie są związane z deklaracjami udziału, natomiast wyższa akceptacja norm zaangażowania oraz większa wiara w realność programu występuje u osób bardziej pozytywnie oceniających wieś w porównaniu z miastem. Większa potencjalna aktywność łączy się także jednoznacznie z bardziej pozytywnymi postawami wobec własnego terenu, przy czym większe znaczenie mają tu postawy wobec gminy niż miejscowości zamieszkania, a także z bardziej pozytywną oceną efektów utworzenia gmin na własnym terenie. Ciekawe, że ocena władz gminy nie wiąże się nie tylko z akceptacją norm, ale też z deklaracjami

udziału, natomiast jest ona wyraźnie, oczywiście dodatnio, zbieżna z wiarą w zrealizowanie programu.

Bardziej aktywni potencjalnie opowiadają się za stosowaniem kryterium aktywności mieszkańców i gospodarności jako podstawy preferencji terytorialnych, a przeciwko kryterium zacofania i zaniedbania. Wreszcie większa aktywność potencjalna, zwłaszcza w postaci deklaracji udziału, ale też w wymiarze ufności, występuje u tych, którzy wysuwają więcej postulatów inwestycyjnych i domagają się pilnej realizacji większej ilości obiektów objętych programem.

Przedstawioną charakterystykę potencjalnej aktywności lokalnej można ująć w następujących ogólnych stwierdzeniach:

1. Aktywność potencjalna obejmuje większość zbiorowości, przejawiając się przede wszystkim w powszechnej akceptacji ogólnych norm dotyczących zaangażowania, a w mniejszym stopniu w przekonaniach o realności programów rozwojowych i zwłaszcza w deklaracjach własnego udziału.

2. Brak dominującego typu aktywności potencjalnej, natomiast zdecydowanie najrzadziej występuje typ deklaratywno-ufnościowy i wyłącznie ufnościowy. Aktywność pełna jest znacznie częstsza niż całkowity brak aktywności.

3. Aktywność w poszczególnych wymiarach jest dodatnio, ale słabo powiązana, najsilniej wiąże się deklaracje udziału z wiarą w realność przedsięwzięć.

4. Aktywność potencjalna w różnym stopniu jest powiązana z poszczególnymi czynnikami zróżnicowania zbiorowości, najbardziej jest ona zbieżna ze zmiennymi przestrzennymi, lokalnym uczestnictwem kulturalnym, przynależnością społeczno-zawodową i rozmiarami zadań dotyczących rozwoju własnego terenu, dość istotne znaczenie mają także postawy wobec władz i własnego terenu. Najmniej ważne jest tu zróżnicowanie materialne, uczestnictwo w kulturze masowej, poziom wykształcenia i przynależność pokoleniowa.

4. Aktywność realna a potencjalna

Porównanie aktywności realnej i potencjalnej w przeprowadzonych badaniach wymaga rozważenia trzech zagadnień.

T a b e l a 11

Struktura aktywności lokalnej

Wyszczególnienie	1	2	3	6	7	8
Artykulacja potrzeb 1		11	11	9	11	11
Świadczenia lokalne 2			14	13	14	9
Uczestnictwo formalne 3				7	13	11
Akceptacja norm 6					11	10
Deklaracje udziału 7						14
Wiara w realność 8						

U w a g a: Jak w tab. 10.

Pytanie pierwsze dotyczy wzajemnego powiązania poszczególnych wymiarów obu rodzajów uczestnictwa (tab. 11). Stwierdziliśmy wcześniej, że w ramach każdej płaszczyzny wszystkie wymiary są dodatnio choć słabo powiązane. Zauważmy, że w obu przypadkach siła związków jest właściwie identyczna i wynosi: 0,14, 0,11, 0,11 dla aktywności realnej oraz 0,14, 0,11, i 0,10 dla aktywności potencjalnej. Międzypłaszczyznowe korelacje wymiarów aktywności są także słabe i w zasadzie dodatnie. Najsilniejszy jest tu związek pomiędzy realizacją świadczeń lokalnych a deklaracjami uczestnictwa, natomiast najslabszy pomiędzy uczestnictwem organizacyjnym a akceptacją norm zaangażowania. Z analizy tych zależności wynika, że całościowo pojęta aktywność realna wiąże się przede wszystkim z deklarowaniem potencjalnego uczestnictwa, a wyraźnie słabiej z wiarą w realność i akceptacją norm. Z kolei odwrotnie: całościowo pojęta aktywność potencjalna wiąże się najbardziej z realizacją świadczeń, słabiej zaś z artykulacją potrzeb i uczestnictwem formalnym. Można więc powie-

dzieć, że kluczowe znaczenie w płaszczyźnie aktywności realnej ma uczestnictwo w świadczeniach, a w płaszczyźnie aktywności potencjalnej deklaracje udziału w realizacji programu rozwojowego.

Pytanie drugie dotyczy zbieżności obu płaszczyzn aktywizacji ze zróźnicowaniem strukturalnym zbiorowości (tab. 10). Nimo dość złożonego obrazu tych zależności nasuwają się tu pewne istotne wnioski. Przede wszystkim aktywność realna jest wyraźnie silniej powiązana z różnymi zmiennymi struktury niż aktywność potencjalna. Dalej - najsilniej ustrukturalizowane są świadczenia lokalne w płaszczyźnie uczestnictwa realizowanego, zaś w płaszczyźnie aktywności potencjalnej deklaracje udziału w przeciwieństwie do akceptacji norm. W obu przypadkach istotną rolę odgrywają zmienne przestrzenne, przynależność społeczno-zawodowa, lokalne uczestnictwo kulturalne i rozmiary postulatów rozwojowych, natomiast małe jest znaczenie sytuacji materialnej, przynależności pokoleniowej i poziomu wykształcenia, zaś odmienne jest znaczenie uczestnictwa w środkach masowego przekazu. Trudno globalnie ocenić rolę ogólnych postaw wobec wiejskiego środowiska, postaw wobec własnego terenu i wobec władzy lokalnej. Nie potwierdza się hipoteza, że aktywność realną różnicują głównie obiektywne, statusowe czynniki struktury, zaś aktywność potencjalną czynniki świadomościowe.

Pytanie trzecie dotyczy poziomu czy powszechności obu rodzajów uczestnictwa. Zdecydowana odpowiedź na to pytanie jest szczególnie trudna, gdyż w opisie zjawiska, a zwłaszcza w obu syntetycznych typologiach, przyjęto częściowo arbitralne kryteria kwalifikacji ludzi do aktywnych i nieaktywnych w każdym wymiarze. Wydaje się jednak, że w każdym przypadku zastosowano kryteria najsłabsze z możliwych, a wobec tego zestawianie wyników jest zasadne. Wbrew wyjściowym oczekiwaniom porównanie obu typologii aktywności (tab. 4 i 9) nasuwa wniosek, że potencjalna aktywność zbiorowości nie wydaje się większa niż aktywność dotychczas realizowaną, że nie obejmuje ona wyraźnie większej części zbiorowości²⁰. Pełną aktywność potencjalną reprezentuje 21% ba-

²⁰ Stwierdzenie to jest tym ważniejsze, że omówiona sytuacja badawcza prawdopodobnie w znacznym stopniu wzmacniała deklaracje potencjalnej aktywności.

danych, gdy pełną aktywność realną 16%, a przy pominięciu uczestnictwa organizacyjnego 20%. Całkowity brak aktywności potencjalnej wystąpił w 13% przypadków, a realnej w 12%. Porównanie kluczowych wymiarów każdej płaszczyzny prowadzi do wniosku jeszcze bardziej negatywnego: oto w realizacji świadczeń lokalnych uczestniczyło 74% zbiorowości, gdy deklaracje udziału w realizacji inwestycji zgłasza tylko 43%. Zatem aktywność potencjalna wydaje się znacznie mniejsza niż dotychczas realizowana.

Wyjaśnienie opisanych zjawisk nie wydaje się proste ani oczywiste. Dotyczy ono przede wszystkim pewnych istotnych cech aktywności realizowanej. Jej rozmiary są z pewnością znacznie większe niż czysto motywacyjne, świadomościowe podstawy, jest ona zapewne w istotnej mierze wymuszana, a nie dobrowolna. Wskazuje na to jej porównanie z aktywnością potencjalną oraz jej stosunkowo silny związek ze zróżnicowaniem przestrzennym i społeczno-zawodowym a słabszy z postawami ludzi. Stosunkowo niższy poziom aktywności potencjalnej wynika zapewne z jednej strony z zawyżonej aktywności realnej, z drugiej zaś wiąże się ze stosunkiem społeczności do proponowanego jej programu rozwoju. Przypomnijmy, że w pełną lub prawie pełną realizację tego programu w czasie dwukrotnie dłuższym od zakładanego wierzyło tylko 18% badanych. Ludzie nie wierzyli w cudowność wielkich przedsięwzięć zwłaszcza podejmowanych poza planami i bez pełnego zapewnienia środków.

Determinanty przedstawicznego stanu aktywności społecznej mieszkańców wsi, szanse i drogi jej ożywienia i nadania autentyczności stanowią odrębną i szeroką problematykę. Są to problemy znacznej formalizacji, przymusowości i pozorności, problemy kryzysu samorządności wiejskiej i stałego ograniczania autonomii lokalnej²¹. Drogi aktywizacji społecznej wsi wiodą nie przez maksymalizację aktywności potencjalnej, ale przez zasadniczą zmianę obiektywnych warunków aktywności realnej, zmianę rzeczywistej polityki wobec wsi i rolnictwa.

²¹ Por. np. M. K o w a l s k i, A. P i l i c h o w s k i, Problemy kryzysu i rozwoju samorządności wiejskiej, "Roczniki Socjologii Wsi" (w druku).

Mieczysław Kowalski

DIFFERENTIATION OF SOCIAL-TYPE ACTIVITIES OF RURAL INHABITANTS

The article analyzes the social-type activities of rural inhabitants on the local scale. The empirical basis for the analysis was provided by studies conducted in 1971 on a sample of 1,514 married couples in nine rural administrative communes in different parts of Poland. The author distinguishes between the real activity (encompassed in three dimensions: active declaration of needs of the local aggregation, voluntary physical and financial assistance in accomplishing local goals, and membership in local organizations), and the potential activity (including also three dimensions: acceptance of general norms concerning active involvement in local affairs, declaration of participation in implementation of the planned investment programme and confidence in feasibility of this programme). A quantitative analysis of data allows the author to discuss the extent of common character of this phenomenon of activity in the above mentioned dimensions, its differentiation, and its correlation convergence with several cross-sections of the aggregation's structure (objective and those connected with awareness) as well as activity types (in the sense of systems built from combination of the above dimensions).

As regards the real activity, it was revealed that, among others, it continued to be almost common in rural communities, and mainly in the form of contributions made for local aggregations and in formal participation while, on the other hand, it was more seldom taking the form of declaration of needs. Thus the type of activity consisting in local contributions and formal participation appears to be predominant here, while the exclusively declarative type does not exist. On the other hand, full activity (in all dimensions) seems to be more frequent than full passivity. This activity is most strongly differentiated by objective factors such as spatial variables, cultural participation, and socio-professional membership, while the importance of awareness factors (attitudes towards the village, locality, and authorities) in attitudes towards the village is smaller. Similarly such factors as belonging to a definite generation, educational background, and material situation play a smaller role.

In turn, in the potential activity sphere, it was revealed, among others, that it encompasses bigger aggregations being expressed, first of all, in almost common acceptance of general norms, and more seldom in readiness to participate personally in carrying out investment projects, and in confidence in feasibility of the local development programmes. Thus in practice the exclusively confidence-activity type or declaration-confidence type are absent while the full activity is also more frequent here than the full passivity. Correlates of the potential activity represent a somewhat different system. It is also most strongly differentiated by spatial variables and socio-professional membership, and moreover it is differentiated by cultural participation on the local scale and some awareness factors like

postulates concerning development of the locality, attitudes to the village, administrative rural communes, and local authorities. Similarly, material differentiation, educational background as well as participation in the mass culture appear to be insignificant.

Finally, while comparing these two activity spheres there was discovered a statistically highly significant convergence of all the six analyzed dimensions and generally smaller occurrence of the potential than real activity. This last aspect is all the more important since the analyzed rural communes, encompassed by the government programme of model development, were given an exceptional chance, which although delusive in practice constituted a factor of psychological and organizational mobilization of local social forces during the examined period.

Comparison of activity levels in particular dimensions and a system of its correlates allow to draw two conclusions. Firstly, the real activity was largely forced and only seemingly voluntary. Secondly, the potential activity was weakened mainly through lack of people's confidence in feasibility of development programmes imposed from outside. And accordingly, ways to authentic social activation of villages do not lead through maximization of the potential activity (formation of attitudes by means of ideological and propaganda manipulation and organizational extortion) but through change of objective conditions of the real activity or, in other words, through change of the really pursued policy in relation to the village and the agriculture.